

JOHN STUART MILL • Faydacılık

Utilitarianism

İletişim Yayınları 3185 • Politika Dizisi 223

ISBN-13: 978-975-05-3348-8

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Ahmet İnsel

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnu Abbas

DÜZELTİ Nebiye Çavuş

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JOHN STUART MILL
Faydacılık
Utilitarianism

ÇEVİREN *Barış Özkul*

ÇINLA AKDERE'NİN ÖNSÖZÜ
VE AHMET İNSEL'İN SONSÖZÜYLE

İÇİNDEKİLER

John Stuart Mill Kronolojisi	7
ÖNSÖZ	
Millci Faydacılığın Farkı	
ÇINLA AKDERE.....	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
Genel Görüşler	27
İKİNCİ BÖLÜM	
Faydacılık Nedir?	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Fayda İlkesinin Nihai Yaptırımını Üzerine	59
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Fayda İlkesine Ne Tür Kanıtların Getirilebileceği Üzerine	69
BEŞİNCİ BÖLÜM	
Adaletle Fayda Arasındaki Bağ Üzerine	79
SONSÖZ	
Millci Faydacılık ve Reformist Sosyalizm	
AHMET İNSEL.....	111

Genel Görüşler

İnsanî bilginin var olan durumunun beklenenden ne kadar uzak olduğunu ya da en önemli konularla ilgili düşüncelerin geri kalmışlık düzeyini bu kadar açıkça gösteren ender durumlardan biri doğru ve yanlışın ölçütleriyle ilgili tartışmanın karara bağlanmasında kaydedilmiş olan çok sınırlı ilerlemedir. Felsefenin şafağı söktüğünden beri *summum bonum*,* başka deyişle ahlâkın temeline ilişkin mesele spekülâtif düşüncenin ana problemi sayılmış, en yetenekli zihinleri meşgul etmiş, onları hiziplere ve ekollere bölüp birbirleriyle amansız bir savaş vermelerine sebep olmuştur. İki bin küsur yıl sonra aynı tartışmalar devam etmekte, filozoflar aynı rakip bayraklar altında toplanmaktadır ve ne düşünürler ne de insanlık arasında bu meselede genç Sokrates'in ihtiyar Protagoras'ı dinleyip (tabii eğer Platon'un diyalogu gerçek bir sohbele dayanıyorsa) sofistlerin popüler ahlâkına karşı faydacılık teorisini savunduğu tarihte olduğundan daha geniş bir mutabakat vardır.

(*) (Lat.) "En yüksek iyilik" – ç.n.

Kuşkusuz en kesin bilim olduğu kabul edilen matematik dahil, bütün bilimlerin asli ilkeleri açısından benzer bir kafa karışıklığı, belirsizlik ve bazı durumlarda benzer bir ahenksizlik söz konusudur; ancak bunun böyle olması, bu bilimlerin sonuçlarının güvenilirliğini büyük ölçüde, hatta hiçbir şekilde zedelemmez. Bu belirgin anomaliyi şöyle açıklayabiliriz: Bir bilimin ayrıntılı doktrinleri, genel olarak, onun asli ilkelerinden türetilmediği gibi, kanıtları da o ilkelere dayanmaz. Aksi takdirde cebir kadar mesnetsiz ya da vardığı sonuçlar bakımından yetersiz bir bilim olamazdı; cebirin kesinliği cebir öğrencilerine onun öğeleri olarak anlatılan şeylere dayanmaz zira bazı önde gelen cebir öğretmenlerinin de gösterdiği üzere, bu öğeler İngiliz hukukunda olduğu üzere birçok kurgu ve ilahiyatta olduğu üzere birçok gizem içerirler. Bir bilim dalının asli ilkeleri olarak kabul edilen doğrular, son kertede, o bilimin merkezindeki temel nosyonlarla yapılmış metafizik analizin nihai sonuçlarıdır ve bunların bilimle ilişkisi bir binanın temeliyle ilişkisinden ziyade bir ağacın köküyle ilişkisine benzer; kök, kazılıp gün ışığına çıkartılmasa da, görevini eşit ölçüde başarıyla yerine getirir. Öte yandan bilim alanında tikel doğrular genel teoriyi öncelerken, ahlâk ya da kanunlar gibi pratik uğraşlarda bunun tam tersinin geçerli olması beklenir. Her eylem belirli bir amaca yöneliktir ve eyleme özgü kuralların kendi karakteri ve rengini tâbi oldukları amaçlardan almaları gerektiği bir doğal varsayım gibi görünür. İlgilendiğimiz bir şeyle ilgili berrak ve doğru bir kavrayışa sahip olmamız, sona bırakılabilecek bir arayıştan ziyade, ilk gerek duyduğumuz şeydir. Doğru ve yanlışın sınanması, neyin doğru neyin yanlış olduğuna ilişkin bir saptamanın sonucu olmaktan ziyade, neyin doğru neyin yanlış olduğunu saptamanın bir aracı olmalıdır.

İnsanı neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda bilgilendiren bir doğal yeti, duyu ya da içgüdünün varlığına

ilişkin popüler teoriye başvurup, buradaki zorluğu çözmek mümkün değildir. Zira –böyle bir ahlâki içgüdünün varlığı tartışmalı olduğu gibi– bu teoriye inanan ve felsefe alanında bazı iddialar öne süren kişiler, tıpkı var olan görüntüleri ya da sesleri başka duyularımızla ayırt ettiğimiz gibi, neyin doğru neyin yanlış olduğunu da ahlâk yetimizle ayırt edebileceğimiz fikrinden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Bu alanda düşünür sıfatını hak eden bütün yorumculara göre ahlâk yetimiz, ahlâki yargıların ancak genel ilkelerini sunar ve duyuyu yetimizden ziyade aklımızın bir dalıdır ve ahlâkın somut haliyle algılanmasından ziyade, soyut ahlâk öğretilerini ilgilendirir. Bu konuda tümevarımcı etik ekolünden eksikliği olmayan sezgici etik ekolü de genel kanunların zorunluluğunda ısrar eder. Her iki ekol de bir bireysel eylemin ahlâka uygun olup olmadığını belirlemenin dolaysız bir algı sorunu olmaktan ziyade, bir kanunun belirli bir duruma uygulanmasıyla ilgili olduğunda hemfikirdir. Ayrıca her iki ekol de büyük ölçüde aynı ahlâk yasalarını kabul etse de, kanıtlarını aldıkları ve haklılıklarını dayandırdıkları kaynaklar farklıdır. Bir görüşe göre ahlâkın ilkeleri *a priori* olarak açık seçiktir, terimlerin anlamının anlaşılması dışında bir onaya gerek yoktur. Bir başka öğretiye göre ise, doğru ve yanlış, tıpkı doğruluk ve yanlışlık gibi, bir gözlem ve deneyim sorundur. Ama iki ekol de ahlâkın ilkelere dayanması gerektiğinde hemfikirdir ve sezgici ekol –en az tümevarımcı ekol kadar güçlü bir vurguyla– bir ahlâk biliminin varlığını vurgular. Öte yandan ahlâk biliminin öncülleri olarak faaliyet gösteren önsel ilkeler belirleme çabasına her iki ekolde de pek rastlanmaz; çeşitli ilkeleri tek bir asli ilkeye ya da ortak bir yükümlülük zeminine indirgeme çabasına ise neredeyse hiç rastlanmaz. Bazen ahlâkın bilindik öncüllerine *a priori* bir otorite atfedilirken bazen de temel ahlâk kurallarının müşterek zemini öne çıkartılır ki, bu da kuralların kendisine de-

ğil otoritesi çok daha az olan ve hiçbir zaman yaygın kabul görmeyen bir genelliğe tekabül eder. Oysa ahlâki savları destekleyebilmek için ahlâkın tümünün temelinde bir asli ilke ya da yasanın olması şarttır, bunların sayısı birden fazla olduğunda aralarında bir öncelik sırası olmalıdır ve tek ilke ya da birbiriyle çatışan farklı ilkeler arasında karar vermek için başvurulan kuralın kendisi tartışmasız doğru olmalıdır.

Bu eksikliğin olumsuz etkilerinin pratikte ne ölçüde azaldığı ya da nihai bir standardın yokluğu durumunda ahlâki inançların ne ölçüde geçersiz ya da belirsiz hale geldiğini araştırmak geçmişte ya da bugün yürürlükteki etik öğretisiyle ilgili eksiksiz bir araştırma ve eleştiriyi zorunlu kılar. Ancak ahlâki inançların, tam da belirli bir standart olmadığı için istikrarlı ya da tutarlı olabildiklerini göstermek zor değildir. Asli bir ahlâk ilkesinin yokluğu, ahlâki bir yaşam kılavuzu yapmaktan ziyade insanın aktüel hislerinin yüceltilmesine sebep olsa da, insanın hisleri –gerek takdir gerekse nefret hisleri– dünyanın durumunun kişisel mutluluğa etkilerinden, fayda ilkesinden ya da Bentham’ın daha sonra adlandırdığı şekliyle en büyük mutluluk ilkesinden büyük ölçüde etkilendiği için, bu gerçeğin (asli bir ahlâk ilkesinin yokluğu) otoritesi, ona burun kıvrıranlar dahil, ahlâk öğretilerinin çoğunun şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Düşünce ekollerinin hepsi ahlâkın temel ilkesi ve ahlâki yükümlülüğün kaynağının bu olduğunu kabul etmeye yanaşmasa da, ahlâka ilişkin birçok ayrıntı arasında en somut ve baskın olanının eylemlerin insan mutluluğuna etkileri olduğu kabul edilir. Bundan daha da ileri gidip, tartışmaya ister istemez dahil olan *a priori* ahlâkçılar nezdinde faydacı argümanların bir zorunluluk olduğunu söyleyebiliriz. Burada niyetimiz söz konusu düşünürleri eleştirmek değil; yine de aralarında en parlak olanlarından birinin yaptığı sistematik bir çalışmaya, örnek olması için, referans verebiliriz: Kant’ın

Ahlâk Felsefesinin Metafizigi. Geliştirdiği düşünce sistemiyle felsefi düşünce tarihinde uzun süre bir dönüm noktası olarak kalacak olan bu parlak adam, yapıtında ahlâki yükümlülüğün kökeni ve temeli olarak bir evrensel asli ilkeyi ileri sürer; o da şudur: “Öyle davran ki, davranış kuralını tüm rasyonel varlıklar bir yasa olarak kabul etsinler.” Ancak Kant bu öncülden hareketle somut ahlâki görevler belirlemeye başladığında, rasyonel varlıkların oldukça ahlâksız davranışlar sergileyebilmesinin çelişkisi ve mantıksal (ayrıca fiziksel) imkânsızlığını açıklamakta neredeyse grotesk bir başarısızlığa uğrar. Onun bütün yapabildiği, ahlâk kurallarının evrensel ölçekte kabulünün *sonuçlarına* hiç kimsenin maruz kalmak istemeyeceğini göstermektir.

Burada öteki teorileri daha fazla tartışmadan, Faydacı teori ya da Mutluluk teorisinin kavranmasına, değerlendirilmesine ve uygun kanıtlarla desteklenmesine katkıda bulunmaya çalışacağız. Kuşkusuz terimin olağan ve popüler anlamıyla bir “kanıt”tan bahsedilemeyeceği ortadadır. Nihai amaçlarla ilgili meselelerde dolaysız kanıtlar ortaya konulamaz. Bir şeyin iyiliğinin kanıtlanabilmesi, iyiliği kanıt gerektirmeyen bir şeye aracılık etmesiyle mümkündür. Tıbbın iyiliğini sağlığa yararını gerekçe göstererek kanıtlarız; ancak sağlığın iyiliğini nasıl kanıtlayabiliriz? Müzik sanatı, başka şeyler dışında, haz verdiği için iyidir; peki, hazın iyi bir şey olduğunun kanıtı nedir? Kendi başına iyi olan her şeyi içeren bir kapsamlı formülün olduğu ve bu formülün kapsamı dışındaki her şeyin amaç değil araç olarak iyi olduğunu öne sürerek, söz konusu formülü kabul ya da reddedebiliriz ama bu da birtakım kanıtlarla yürütülebilecek bir tartışma değildir. Öte yandan bahsettiğimiz formülün kabulü ya da reddinin kör bir itkiye ya da bir keyfi seçime dayanması gerektiği sonucuna da varılmamalıdır. Kanıt sözcüğünün, meseleyi felsefenin öbür tartışmalı meseleleriyle bağlantılı kılan, akıl

yetisinin kavrayış alanıyla ilgili daha geniş bir anlamı vardır ve akıl yetimiz meselelere sadece sezgilerle yaklaşmaz. İnsan zekâsının bir öğretiyi onaylayıp onaylamadığına ilişkin bazı düşünceler öne sürebiliriz ve bunlar da kanıt anlamına gelir.

Bu metinde söz konusu düşüncelerin doğasını; var olan duruma ne şekilde uygulanabileceğini ve faydacı formülün hangi rasyonel temellerde kabul ya da reddedilebileceğini inceleyeceğiz. Ancak rasyonel kabul ya da reddin önkoşulu, bir formülün doğru düzgün anlaşılabilmesidir. Bence bir kavramın anlaşılabilmesinin önündeki temel engel onun kendi anlamından uzaklaştırılmasıdır ve en azından büyük yanlış anlamaları ortadan kaldırmak sorunu önemli ölçüde basitleştirecek ve zorlukları büyük oranda bertaraf edecektir. Bu nedenle faydacı standardı onaylamak üzere öne sürülebilecek felsefi temellendirmelere geçmeden önce, öğretinin kendisiyle ilgili bazı örnekler vereceğim; böylece onun ne olup olmadığını daha açık seçik ortaya koyabileceğimi ve bazen doğrudan öğretinin kendisinden kaynaklanan bazen de onunla yakından bağlantılı olan pratik itirazları ve öğretinin anlamına ilişkin yanlış yorumları geçersiz kılabileceğimi düşünüyorum. Zemini böylece ortaya koyduktan sonra, bir felsefi teori olarak görülen faydacılık meselesini mümkün mertebe açıklamaya ve aydınlatmaya çalışacağım.